

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА “ЯШИЛ” ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

М.Т. Бутабоев

Фарғона политехника институти, и.ф.д., профессор

Рахмоназаров Пахловон Йигиталиевич

Фарғона политехника институт, PhD, катта ўқитувчи

praxmonazarov@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашнинг устувор вазифаларидан бири жаҳонда барқарор ривожланишнинг муҳим шарти бўлган “яшил” ўсиш ва “яшил молия” ни ривожлантиришнинг умумий йўналишлари баён этилган ҳамда зарур тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калитли сўзлар

барқарор ривожланиш, яшил иқтисодиёт, яшил ўсиш, яшил молия, молиялаштириш, атроф-муҳит, бизнес, стратегия.

Бугунги кунда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашнинг устувор вазифаларидан бири жаҳонда барқарор ривожланишнинг муҳим шарти бўлган “яшил молия” ни ривожлантиришнинг умумий йўналишларини аниқлаш, молиялаштириш ва “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш, шунингдек, “яшил” иқтисодиётнинг энг муҳим йўналишларини ўрганишдир.

“Яшил” иқтисодиёт жамиятни экологик асосда ривожлантириш учун ликвид ресурсларни сақлашни ўз ичига олади. “Яшил” молия ҳам табиий ресурслардан самарали фойдаланиш ва атроф-муҳитнинг ҳозирги ҳолатини сақлаш учун ниҳоятда масъулдир. Шундан келиб чиқиб, “яшил” молия ҳозирги босқичда жамият барқарор ривожланишининг зарур шартларидан бири бўлиб хизмат қилмоқда. Шунинг учун уларга иқтисодий барқарорликни сақлаш ва сақлаш механизмнинг муҳим элементи сифатида қаралиши керак. “Яшил” молия “инсон - табиат” тизимида ликвид ресурсларнинг айланишига ихтисослашган бўлиб, уларнинг предмети мустақил билим соҳасига ажратилган, аммо молиянинг умумий ривожланиши ва талаблари билан белгиланадиган молиянинг ўзига хос қисмидир. “Яшил” молиянинг пировард мақсади атроф-муҳитни оқилона бошқариш демакдир [1].

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва бизнесни рағбатлантириш, айниқса инвестициялар ва кредитлаш нуқтаи назаридан, кўпинча рақобатдош мақсадлар сифатида белгиланади. Бироқ, шу билан бирга, инновацияларнинг янги тўлкини тобора кучайиб бораётганини ҳам инкор этиб бўлмайди. Бу жараён эса ўз навбатида табиий муҳит ва бизнеснинг қўшилишига олиб келади. Бундай уйғунлик натижасида иқтисодий ўсишнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб хизмат қиладиган ва яқин келажакдаги тараққиётнинг асосий йўналишларини белгилашга қодир бўлган синергетик эффект юзага келади. Ушбу ривожланиш истиқболлари кўп жиҳатдан иқтисодиётни қуйидаги йўналишда қайта қуриш билан боғлиқ: қайта тикланадиган манбалардан фойдаланишга асосланган энергетика мустақиллиги учун курашдан тортиб, “яшил” технологияларни жадал жорий этишгача бўлган улкан доирани ўз ичига олиб, “яшиллаштириш” таклифи “иш жойлари ва “яшил” турмуш тарзини бутунлай қамраб олади. Натижада иқтисодиёт барқарорлиги ошиб, инсоният хавфсизлиги даражаси ошади, бу эса келажакда барқарор тараққиётнинг муҳим шартига айланади [2].

Ўзбекистоннинг "яшил" иқтисодиётга ўтиш стратегияси қайта тикланадиган манбалар улушини кўпайтиришни, аҳолининг 100 фоизини арзон энергия таъминотидан фойдаланишини, электр транспортини ривожлантиришни ва чиқиндиларни қайта ишлашнинг самарали тизимини яратишни ўз ичига олади. 2019 йил 4-октябр куни Ўзбекистоннинг 2019-2030 йилларда яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлади. «Иқтисодиётнинг энергия самарадорлигининг паст даражаси, табиий ресурслардан оқилона истеъмол қилинмаслиги, технологиянинг суст янгиланиши, кичик бизнесни яшил иқтисодиётни ривожлантириш бўйича инновацион ечимларни амалга ошириш ҳисобланади[3].

Стратегияни амалга оширишнинг мақсадли кўрсаткичлари қаторида ялпи ички маҳсулотнинг бирлигига нисбатан атмосферага чиқариладиган зарарли газларни 2010 йилдагига нисбатан 10 фоизга камайтириш, қайта тикланадиган энергия манбаларининг улушини электр энергияси ишлаб чиқаришнинг 25 фоизидан кўпроғига етказиш киради, аҳолининг 100 фоизини ва иқтисодиёт тармоқларини замонавий, арзон ва ишончли энергия таъминотидан фойдаланишни таъминлаш, энергия самарадорлиги ва атроф муҳитга таъсирини яхшилаган автоулов ёқилғи ва транспорт воситаларини ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланишни кенгайтириш, шунингдек, электр транспортини ривожлантириш, 1 миллион гектаргача бўлган майдонда томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш ва улар етиштириладиган маданиятларда ҳосилни 20-40% гача ошириш[5].

Стратегияни амалга ошириш иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини ошириш, табиий ресурсларни оқилона истеъмол қилиш ва тежаш, ис газлари чиқиндиларини камайтириш, яшил энергиядан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш, яшил иш ўринлари яратиш ва иқлимга барқарорликни таъминлаш соҳасидаги бошқарувни такомиллаштиришга ҳисса қўшади.

Иқтисодиётнинг асосий тармоқларининг энергия самарадорлигини ошириш учун қуйидаги йўналишларни бўйича лойиҳалар ишлаб чиқиш ва яшил молиялаштириш зарурдир:

Электр энергетикасида: буғ ва газ турбинаси қурилмаларига асосланган юқори самарали технологияларни жорий этиш билан ишлайдиган электр станцияларининг ишлаб чиқариш қувватларини реконструкция қилиш ва модернизация қилиш, электр энергиясини истеъмол қилиш тизимларини автоматик бошқариш ва ҳисобга олиш приборлари билан тўлиқ жиҳозлаш.

Иссиқлик энергетикаси соҳасида: иссиқлик энергиясини ишлаб чиқариш бўйича янги технологияларни жорий этиш, эскирган қозон ускуналарини модернизация қилиш ва реконструкция қилиш, истеъмолчиларни замонавий ҳисоблагичлар билан жиҳозлаш, қозонхоналарда сувни иситиш учун қуёш коллекторларидан фойдаланиш.

Нефт ва газ саноатида: табиий газни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, ташиш ва тарқатиш жараёнида компрессор станциялари, паст ва ўрта босимли газ тақсимлаш тармоқлари, шунингдек, газ узатиш тизимини модернизация қилиш ҳисобига йўқотишларни камайтириш углеводород ресурсларининг йўқолишини назорат қилиш технологиялари (SCADA), нефт ва газ қазиб олиш корхоналарида муқобил энергия манбаларини жорий этиш.

Энергия истеъмолини диверсификация қилиш ва қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни ривожлантириш:

Қайта тикланадиган энергия манбалари соҳасида: тариф сиёсатини такомиллаштириш ва электр энергиясини сотиб олишнинг юқори тарифларини тасдиқлаш, электр таъминоти тизимини модернизация қилиш ва қайта қуриш.

Биоларни қуриш ва техник хизмат кўрсатиш соҳасида: биоларнинг энергия самарадорлигини ошириш бўйича давлат дастурларини амалга ошириш, шу жумладан кўп қаватли турар-жой биоларини реконструкция қилиш, энергетикани қаттиқлаштириш йўналиши бўйича камида 5 йилда бир марта қурилиш меъёрлари ва қоидаларини қайта кўриб чиқиш. самарадорлик талаблари, марказий иситиш учун "ёпик" иссиқлик таъминоти тизимини кенг жорий этиш, энергия тежаш учун имтиёзлар яратиш учун табақалаштирилган тарифлар тизимини ишлаб чиқиш; уй жиҳозлари учун энергия тежайдиган стандартларни жорий этиш.

Транспорт соҳасида: Евро 6 ва ундан юқори стандартларга мувофиқ энергия самарадорлиги ва атроф-муҳитга мослиги яхшиланган транспорт воситаларини, электромобилларни, гибрид двигателли, газ билан ишлайдиган автомобилларни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланишни кенгайтириш. углеводород ёқилғиси ва электр транспортининг ривожланишини рағбатлантириш, янги транспорт ва логистика тизимларини ривожлантириш ва ривожлантириш, йўл инфратузилмасини ривожлантириш.

Иқлим ўзгариши оқибатларини мослаштириш ва юмшатиш, табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва табиий экотизимларни сақлаш:

Сув хўжалиги соҳасида: ерларнинг кейинги шўрланишига ва ёмонлашувига йўл қўймаслик, гидротехник иншоотларни, насос станциялари ва сув омборларини қуриш ва реконструкция қилиш, сув хўжалигида ахборот-коммуникация технологиялари ва инновацияларидан кенг фойдаланиш ҳамда энергия тежайдиган ва сувдан фойдаланиш - экинларни суғоришда тежаш технологиялари.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида: бузилган яйловларни тиклаш, экинларни кўпайтириш, сув манбаларининг қишлоқ хўжалиги чиқиндилари билан ифлосланишининг олдини олиш, шўрланиш, қурғоқчилик ва бошқа хавф-хатарларга чидамли юқори маҳсулдор ҳайвонлар ва ўсимлик турларини кўпайтириш.

Қаттиқ чиқиндиларни бошқариш соҳасида: аҳолини қаттиқ маиший чиқиндиларни йиғиш ва олиб чиқиш хизматлари билан тўлиқ камраб олишга қаратилган санитария тозалаш инфратузилмасини ривожлантириш, қаттиқ маиший чиқиндиларни қайта ишлаш бўйича самарали ва замонавий тизимни яратиш, улардан фойдаланиш муқобил энергия манбалари сифатида қаттиқ маиший чиқиндилар.

Шундай қилиб, яшил лойиҳалар давлат сиёсатининг энг муҳим воситасига айланмоқда, унинг мақсади "яшил" инновациялар соҳасида давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш, "яшил" энергияни яратиш ва ёқилғи-энергетика тармоқларини модернизация қилиш муаммоларини ҳал қилишдир. Лойиҳаларни амалга ошириш мамлакатнинг етакчи илмий мактаблари, илмий-тадқиқот институтлари, конструкторлик ва сервис компаниялари, асбоб-ускуналар ишлаб чиқарувчи корхоналар, ёқилғи-энергетика комплекси корхоналарини бирлаштиришни назарда тутади[5].

Бизнингча, “Яшил” ўсишни таъминлаш учун уларнинг ўзаро алоқаларини нотижорат шериклик шаклида амалга оширадиган давлат, бизнес ва жамиятни ўзаро боғлаш зарурдир.

Молиявий бозорлардаги нақд пул оқимлари, мижозларнинг нақд пулга бўлган эҳтиёжлари, қарздорлик муаммолари, тўлов қобиляти, кўз бўямачилик ҳолатларини онлайн режимда назорат қилишда Subtech хизмати катта иқтисодий самара бермоқда.

Россия федерациясида 2018-2020 йилларда молия тизимларида Regtech технологияларини қўллаш натижасида катта натижаларга эришдилар, яъни молиявий жарималар, банк фаолиятидаги ҳужжатларни сохталаштириш, банк фаолиятидаги жиноятлар 20 фоизга камайтирилди.

"Яшил" молиялаштириш учун маблағларни устувор йўналтиришга шарт-шароитлар яратиш учун қуйидаги йўналишларда ишларни ташкил этиш керак:

- келажак авлодлар учун долзарб масалаларда оқилона давлат сиёсатини шакллантириш;

- инновацион молиялаштириш механизмларини ишлаб чиқиш (капитал бозори, бозор воситаларининг эволюцияси ва бошқалар);

- давлат молия институтлари, ривожланиш банклари ва суверен жамғармалар, шунингдек, айрим пенсия жамғармалари ва суғурта компаниялари кўринишида узоқ муддатли инвесторлар томонидан назорат қилинадиган маблағларнинг актив фондларини яратиш;

- қазиб олинadиган ёқилғига субсидияларнинг эскирган шаклларини олиб ташлаш ва яшил солиқларни жорий этиш, бу эса яшил иқтисодийётга ўтишни қўллаб-қувватлаш учун капитални қайта тақсимлаш ва кенгайтириш имконини беради;

- молия институтлари, банклар ва бошқа институционал инвесторларнинг жамоавий “яшил” инвестиция ташаббусларида, айниқса, иш ўринлари яратиш ва энергия, сув таъминоти,

транспорт, таълим соҳаларини ривожлантиришга олиб келадиган инфратузилма лойиҳаларида фаол иштирокини рағбатлантириш;

- яшил молиялаштиришда рақамли молия технология (Cybtech, Regtech) ларидан самарали фойдаланиш.

Шундай қилиб, "яшил" молиялаштиришни ривожлантиришда барча мумкин бўлган қонуний ва фойдаланиш мумкин бўлган инвестиция манбалари ва ташкилий усуллардан фойдаланиш керак. Эскирган солиқ тизими ва айрим ҳолларда фақат билвосита тижорат имтиёзларига қарамай, бизнес “яшил” иқтисодиётни молиялаштиришда тобора кўпроқ иштирок этмоқда. Ҳозирги шароитда давлатнинг асосий вазифаси тижорат ташкилотлари ва банкларни солиққа тортиш билан боғлиқ энг самарали меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш, корхона ва банклар раҳбарларининг вазифаси эса бу борадаги маблағларни жалб қилишнинг самарали усулларини излашдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Rakhmonazarov, P. Y. (2021). HUDUDIY IQTISODIY-ÉKOLOGIK TIZIM TAVSIFI VA UNING BARQARORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 517-521.

2. Rakhmonazarov, P. (2021). Evaluation of efficiency of management of sustainable development of economic and ecological systems. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-7), 63-67.

3. Rakhmonazarov, P. Худудларнинг иқтисодий - экологик тизимларини бошқариш самарадорлигини ошириш: монография -2022.DOI: 10.5281/zenodo.6750455 ISBN:10.978-9943-7707-6-8

4. Rakhmonazarov, Paxlovon Yigitalievich ХУДУДЛАРДА ЭКОЛОГИК ТИЗИМЛАРНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ // Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali. 2022. №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/ududlardai-tisodiy-ekologik-tizimlarni-bosh-arish-samaradorligini-oshirish-mehanizmlari>

5. Раҳмоназаров П. Экологик тизимларни худудлар даражасида барқарор ривожланиши ва уларни баҳолаш //Иқтисодиёт ва таълим. – 2020. – Т. 1. – №. 3. – С. 214-217.